

DOI: 10.31866/2617-7943.3.1.2020.205317
УДК 903.2"637.7"

КОНТАКТИ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я У ДОБУ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ

Світлана Іванова

*Доктор історичних наук, провідний науковий співробітник;
e-mail: svi1956@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3318-8244
Інститут археології НАН України, Одеса, Україна*

Анотація

Мета статті. Розгляд питання можливості впливу зрубної культури на західний ареал сабатинівської – з одного боку, та вірогідність зв'язків населення сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я у східному напрямку – з іншого.

Методи дослідження: порівняльно-історичний метод, хронологічний метод та методи природничих наук.

Наукова новизна полягає у зіставленні археологічних даних для сабатинівської культури регіону з результатами генетичного дослідження.

Висновки. У пізню бронзову добу степова частина Правобережної України, степовий Крим та Приазов'я були заселені племенами сабатинівської культури. Її датують XV–XII ст. до н.е. Більшість дослідників пов'язують її походження з бабинською культурою. Зрубна культура в Україні була поширена, переважно, на Лівобережжі Дніпра. У степовому Подніпров'ї в археологічному матеріалі відбилися контакти сабатинівської й зрубної культур. І це не дивно – в даній ситуації Подніпров'я є не тільки кордоном між культурами, а і їх контактною зоною.

Завдяки західним впливам (культур Нижнього Подунав'я) археологи включають сабатинівську культуру до складу культурно-історичної спільноти Сабатинівка – Ноуа – Кослоджень. Але є підстави припустити проникнення на захід Причорноморського степу й невеликої частини зрубного населення. Про це свідчать знахідки кераміки з рисами зрубної культури, знайдені на поселенні сабатинівської культури Грибівка IV в Одеській області.

На пам'ятках пізньобронзової доби часто простежується вплив різних культурних традицій. Це відбивається, в першу чергу, на складі керамічного комплексу, способі виготовлення кераміки, її орнаментативності. Основна частина кераміки, що знайдена в Грибівці, є традиційною для пам'яток сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я. Але орнамент, нанесений «зубчастим штампом», має схожість зі знахідками на зрубних поселеннях Волго-Уральського межиріччя. Деякі орнаментальні композиції, що прикрашають посуд з поселення Грибівка IV, відомі на тій категорії зрубної кераміки, яка вважається елементом андроновської культури.

Іншим аспектом, який може вказувати на зв'язки населення різних культур, є аналіз ДНК. Таке дослідження було проведено по кістках скелета з поховання сабатинівської

культури Сичавка 1/6. Виявилось, що родич людини, який був похований в цьому похованні, жив в регіоні Самари (Росія) й належав до зрубної культури.

Ключові слова: сабатинівська культура; зрубна культура; пізній бронзовий вік; ДНК

Актуальність теми дослідження

Вважають, що центр сабатинівської культури (судячи по концентрації пам'яток, їх виразності) знаходився в межиріччі Інгулу та нижньої і середньої течії Дністра. Периферія сабатинівської культури відчувала вплив сусідів: в пам'ятках Подністров'я і Нижнього Подунав'я проявляються риси, властиві культурам Ноа і Кослоджень, а в Степовому Подніпров'ї – зрубної культури (Березанская & Шарафутдинова, 1985, с. 490–491). Населення Побужжя знаходилося в торгових контактах з Балкано-Подунав'ям – з одного боку, і з Криворіжжям та Подніпров'ям – з іншого (Шарафутдинова & Балущин, 1997, с. 36).

Проникнення сабатинівської культури фіксується і на схід від Дніпра. Так, дослідження на Іллічівському поселенні й на інших пам'ятках зрубної культури Сіверського Дінця (Усове озеро, Діброва та ін.) продемонстрували значні зміни, зумовлені впливом носіїв сабатинівської культури. Є точка зору, що в археологічному матеріалі відбилосся проникнення якоїсь частини етносу сабатинівської культури й співіснування його з місцевим зрубним етносом (Шаповалов, 1997, с. 34). Основні риси матеріальної культури сабатинівського населення Північно-Західного Причорномор'я вивчені досить ретельно (Ванчуг, 2013; Дергачев, 1986; 1999; Черняков, 1985). Але розкопки останніх років та лабораторні дослідження дають можливість звернути увагу на вірогідні контакти сабатинівської та зрубної культури, що відбувалися на заході степового ареалу.

Мета статті

Розгляд питання можливості впливу зрубної культури на західний ареал сабатинівської – з одного боку, та вірогідність зв'язків населення сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я у східному напрямку – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед останніх досліджень і публікацій з даної тематики слід виділити численні статті і монографії В. Вечерського, присвячені дослідженню архітектури й містобудування України доби Гетьманщини (2001), архітектурному пам'яткознавству (2003), узагальненню досліджень про формування монастирських ансамблів (2008), історико-містобудівним дослідженням Києва (2011). Дослідженню барокової стилістики в сакральній архітектурі України присвячена праця Ю. Івашко (1997).

Постановка проблеми

Дослідники відзначають своєрідність сабатинівської культури, пам'ятки якої широко поширені в степовій зоні Причорноморського степу. Щодо її статусу, є різні

точки зору. Походження сабатинівської культури пов'язували зі спорідненою їй зрубною, яка зазнала по мірі просування на захід вплив субстратів, а потім й сусідніх культур (Шарафутдінова, 1997, с. 37). Згідно з іншою концепцією, сабатинівська культура, разом з культурами Ноуа в Попрутті та Кослоджень в Нижньому Подунав'ї, становила єдину культурно-історичну спільноту (Ноуа–Сабатинівка–Кослоджень) і, таким чином, була однією з найбільших етнокультурних спільнот в Європі другої половини II тис. до н.е. (Отрощенко, Рассамакін & Черних, 2008, с. 316; Черняков, 1985, с. 152; Черняков, 2002, с. 40; Geršcovič, 1999, с. 92). Більшість українських археологів вважають, що зрубна культура в Україні була розповсюджена лише на Лівобережжі. Степова частина Правобережної України, степовий Крим та Приазов'я були заселені племенами сабатинівської культури, генетично пов'язаної з бабинською культурою. Її датують в діапазоні XV–XII ст. до н.е. (Отрощенко, 2001, с. 163; Geršcovič, 1999, с. 82).

На наш погляд, розкопки й археологічні розвідки пам'яток сабатинівської культури на крайньому заході степової зони дозволяють виявити знахідки, які можуть зв'язуватися з впливом східних регіонів, зі зрубним імпульсом або проникненням невеликої частини зрубного населення далеко на захід.

Виклад основного матеріалу

У контексті теми роботи привертають увагу розкопки поселення Грибівка IV в Овідіопольському районі (Іванова & Секерська, 2003) та поховання Сичавка 1/6 в Лиманському районі Одеської області (Іванова & Никитин, 2018).

Поселення сабатинівської культури Грибівка IV досліджувалось у 2001 році¹. Воно розташоване на схилі правого берега р. Барабой, в 900 метрах на південь від південно-західної околиці села Грибівка. Умовна площа поселення – 250 x 100 м. Основна частина кераміки є традиційною для пам'яток сабатинівської культури. Так, фрагменти горщиків та «банок» мають аналогії на поселеннях Північно-Західного Причорномор'я: Грибівка II (розташованого в 1,2–2 км від Грибівка IV)², Вікторівка III, Іллінка (Черняков, 1985, рис. 20.1, 8; 21.4, 6, 9), в Побужжі та Поінгуллі: Сабатинівка (Кривцова-Гракова, 1955), Пересадовка (Погребова, 1960). Є спільні риси і з пам'ятками, розташованими досить далеко на схід – в Нижньому Подніпров'ї (Шарафутдінова, 1982, рис. 29–33), на Сіверському Дінці (Шаповалов, 1976, с.150–172; Дубинец, 1996, с. 53–58). Можна знайти подібності не тільки для масового матеріалу, але й для деяких неординарних керамічних форм і орнаментальних схем. Це належить до посуду, прикрашеного зубчастим штампом. Так, серед фрагментів кераміки з Грибівки IV є посудина зі складною орнаментальною композицією, нанесеною зубчастим штампом (рис. 1, 2). Декілька подібних знахідок походять з розташованого неподалік поселення Грибівка II. Невеликі фрагменти з відбитками зубчастого штампа відомі ще на кількох поселеннях сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я: Вікторівка III (Черняков,

¹ Начальник експедиції – доктор історичних наук А. Н. Дзиговський.

² Дякую авторам дослідження цього поселення Ю. А. Чернієнку і М. М. Фокееву за можливість ознайомитися з результатами розкопок.

1985, рис. 21.8), Сухий Лиман (Іванова & Ветчинникова, 1989, рис. 1). Однак цей тип орнаменту все ж частіше зустрічається на пам'ятках більш східних регіонів України: Сабатинівка (Кривцова-Гракова, 1955, с. 119, рис. 27.7), Ушкалка (Телегін, 1961, рис. 4, 6). Є майже ідентичні форми й на пам'ятках пізньобронзової доби Лівобережної України (Ромашко, 1998, рис. 1.1).

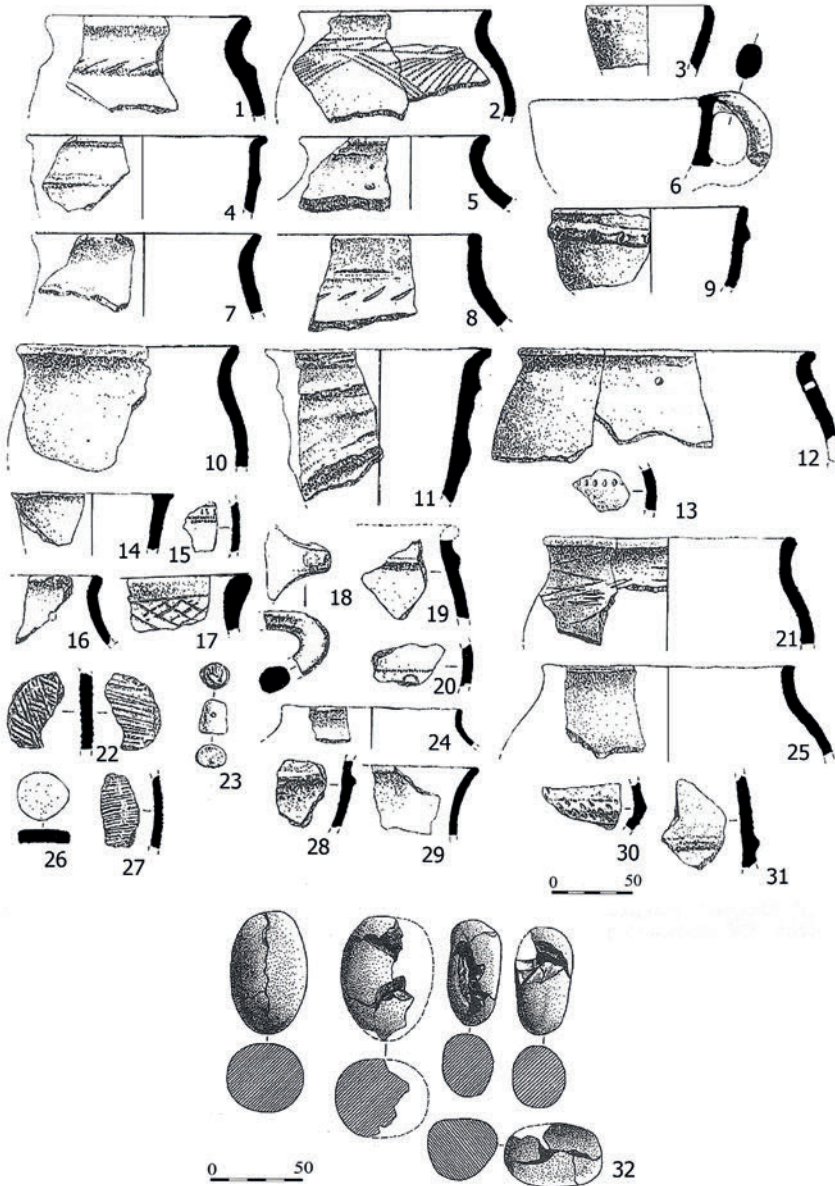

Рис. 1. Керамічний матеріал з поселення Гривівка IV

1-21, 24-25, 28-31 – посуд; 23 – глиняна бусина; 22, 26, 27 – глиняні вироби; 32 – глиняні яйця.

Слід зазначити, що орнаментальна композиція у вигляді поясу з трикутників, розміщених вершинами донизу, відома на тій категорії зрубної кераміки, яка вважається елементом андронівської культури (Березанская & Гершкович 1983, рис. 3. 1, 2, 3, 9). Орнамент, нанесений зубчастим штампом, має схожість зі знахідками на зрубних поселеннях Волго-Уральського межиріччя (Малов, 1993, рис. 8, 17, 31–33). Валики, розчленовані зубчастим штампом, зафіксовані на поселеннях Мало-Федорівка в Ростовському Приазов'ї (Пустынников, 1993, рис. 3.4, 6), Сміла IV на Нижньому Дону (Потапов, 2000, рис. 3.9, 10, 22). Оформлення зовнішньої поверхні посудин розчосами також зустрічається на поселеннях зрубної культури (Березанская, 1990, рис. 17). Це стосується й посудини з опуклим тулубом, прикрашеною на плічках орнаментом з хаотично розташованих косих прокреслених ліній (рис. 1,21). Аналогії йому знайдені також на Лівобережжі Дніпра (Ромашко, 1998, рис. 1.5).

Незвичайна кубкоподібна посудина з недбало заглаженою поверхнею, оформлена двома асиметричними валиками (рис. 1,11), майже ідентична знахідці з поселення Іллічівка (сабатинівський шар) (Дубинец, 1996, с. 57, рис. 2.6). У Іллічівці відомі також посудини з «комірцевими» вінчиками, подібні знайденим (Дубинец, 1996, с. 55, рис. 55.2).

Дослідники відзначають, що для західних і східних культур характерні свої особливості валикового декору посуду. Найбільш різноманітна орнаментация валиків на кераміці східного вигляду (Горбов та ін., 1999, с. 75–76, рис. 1, 10–12). Оформлення деяких валиків на посуді з поселення Грибівка IV, крім «західних традицій», знаходить прямі аналогії (штампи й насічки) на кераміці східних регіонів. Це дозволяє ставити питання про проникнення східних, (скоріш за все, зрубних) елементів далеко на захід Причорноморського степу.

У цьому контексті привертають увагу п'ять глиняних виробів, які мають форму яєць (рис. 1, 32). «Глиняні яйця» є досить рідкісною знахідкою на пам'ятках середньо- і пізньобронзового віку. Подібні найдавніші вироби зафіксовані на поселенні сосницької культури Пустинка, де вони служили для вимостки підлоги (Березанская, 1974, с. 106, 110, рис. 32). На пам'ятках епохи пізньої бронзи глиняні вироби у формі яєць несуть вже не функціональне, а ритуальне забарвлення. В оселі нижнього шару сабатинівського поселення Ушкалка (Херсонська область) було розкопано культове місце (жертвник), в якому серед інших знахідок (а саме – глиняних фігурок тварин) були і 12 невеликих глиняних виробів, які за формою і розмірами нагадують куряче яйце (Телегін, 1961, с. 4). Аналогічні вироби відомі серед знахідок доби бронзи на Зливкінському багатощаровому поселенні на Донеччині (Швецов, 1987, с. 433), на поселенні сабатинівської культури Новокиївка в Приазов'ї (Geršcovič, 1999, taf. 37; 10; 11), на поселенні зрубної культури Усове озеро. Причому в останньому випадку появу «глиняних яєць» автор дослідження пов'язує з впливом сабатинівської культури (Березанская, 1990, с. 88). На поселенні Златопіль подібні артефакти відомі у виконанні з тальку (Geršcovič, 1999, taf. 9; 1–16). Ритуальне значення цієї категорії знахідок визнається більшістю дослідників.

Ще одне підтвердження щодо контактів сабатинівської та зрубної культури надають ДНК-дослідження.

Поховання сабатинівської культури Сичавка 1/6. У 2010 поблизу с. Сичавка Лиманського району Одеської області експедицією Інституту археології проводилися

рятувальні розкопки кургану. Він був розораний, мав висоту 0,36 м від сучасної поверхні та діаметр близько 27–28 м. Курган був споруджений в пізньому енеоліті. Далі він використовувався у бронзову добу племенами ямної, катакомбної, бабинської та сабатинівської культур. Наступний культурний горизонт пов'язаний із середньовічним населенням регіону, а північно-західний сектор кургану використовувався як кладовище в кінці 19 століття.

Поховання № 6 (рис. 2), що відноситься до сабатинівської культури, було проаналізовано в різних аспектах: по кістках скелета було проведено радіовуглецеве³ датування, антропологічне дослідження⁴ і дослідження ДНК⁵.

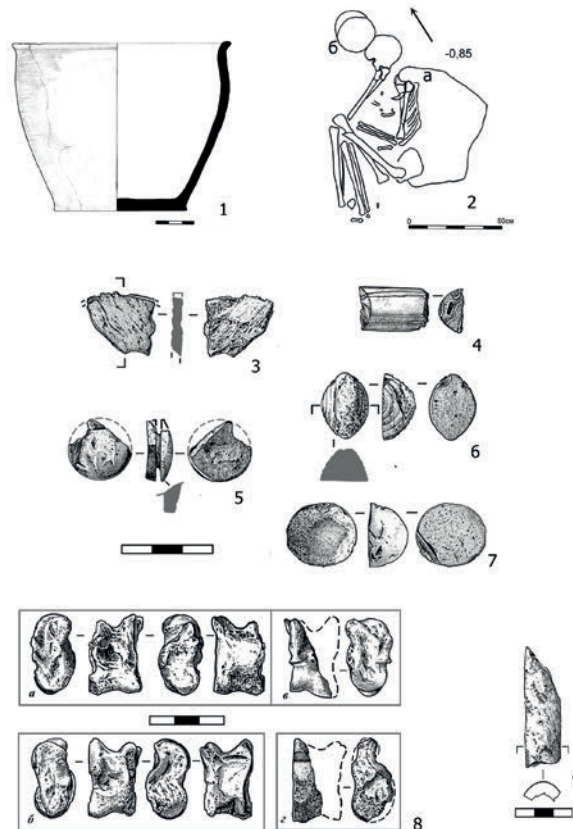

Рис. 2. Поховання Сичавка 1/6

1 – горщик; 2 – загальний план поховання (а – кістяні вироби; б – горщик); 3-7 – кістяні фішки;
8 – астрагали (а – права таранна кістка вівці; б – права таранна кістка вівці; в – ліва таранна кістка вівці;
г – ліва таранна кістка вівці); 9 – фрагмент діафіза метаподії коня (рисунки зроблено В. Б. Паньковським).

³ Дослідження проводилися в Київській радіовуглецевій лабораторії Інституту геохімії навколишнього середовища (керівник М. М. Ковалюх).

⁴ Дослідження проводилося ст.н.с. Інституту археології НАНУ Л. В. Литвиною.

⁵ Дослідження проводилося в лабораторії Державного Університету Гранд Валлей, Аллендейл, США (керівник А. Г. Нікітін).

Скелет знаходився на правому боці головою на північ, контури ями не простежено. Безпосередньо на кістках лежала невелика вапнякова стела, можливо, вона походить з кромлеха, що оточував основне поховання. За потилицею померлого знайдено: два цілих астрагали, два фрагменти астрагалів, чотири вироби з кістки (гральні або гадальні фішки?), а також невеликий фрагмент рогу. Біля черепа, впритул до нього, стояв ліпний посуд банкоподібної форми, в ньому знаходився фрагмент кістки коня.

Радіовуглецеве датування Ki-16608; 3140 ± 80 BP; 1530–1310 BC (1 сигма), 1610–1210 BC (2 сигми).

Дані антропології. Чоловік 30–35 років. На правій тім'яній кістці, в області вінцевого шва, ближче до точки bregma виявлено невелику вм'ятину, сліди запальних процесів з зовнішньої та внутрішньої сторони відсутні. Очевидно, це сліди травми, яка не була причиною смерті індивідуума.

ДНК дослідження. Генетично це чоловік, його мітохондріальна ДНК належить до лінії степового походження. Ця ж лінія була виявлена в могильнику усатівської культури Маяки. Ще один родич по мітохондріальній лінії жив в регіоні Самари (Росія) приблизно в той самий час, і належав до зрубної культури (Іванова & Никитин, 2018).

Висновки

Таким чином, комплексні дослідження окремих пам'яток сабатинівської культури підтверджують контакти сабатинівської і зрубної культур, також й на заході степового Причорномор'я. Поселенські і поховальні комплекси сабатинівської культури надають інформацію як для реконструкції історії населення Північно-Західного Причорномор'я загалом, так і можливих зв'язків і контактів населення доби бронзи.

Перспективи подальших досліджень полягають у накопиченні ДНК-досліджень та створенні достатньої бази генетичних даних для обґрунтованих археологічних висновків.

Список посилань

- Березанская, С. С. (1974). *Пустынка – поселение эпохи бронзы на Днепре*. Наукова думка.
- Березанская, С. С. (1990). *Усово озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце*. Наукова думка.
- Березанская, С. С., & Гершкович Я. П. (1983). Андроновские элементы в срубной культуре на Украине. В *Бронзовый век степной полосы Урало-Иртышского междуречья* (с. 100–110). Издательство БашГМ.
- Березанская, С. С., & Шарафутдинова И. Н. (1985). Сабатиновская культура. В *Археология Украинской ССР* (Т. 1, с. 489–499). Наукова думка.
- Ванчугов, В. П. (2000). Проблема погребального обряда сабатиновской культуры Северо-Западного Причерноморья. В В. Н. Штанко (Ред.), *Археология та етнологія східної Європи (матеріали і дослідження)* (с. 41–56). Астропрінт.
- Ванчугов, В. П. (2013). Сабатиновская культура. В *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья* (с. 293–315). СМІЛ.

- Горбов, В. Н., Кабанова, Е. В., Усачук, А. Н., & Чубатенко, И. А. (1999). Валик на керамике позднего бронзового века: поиск назначения. В Г. Н. Тошев (Ред.), *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья* (с. 71–78). ЗГУ.
- Дергачев, В. А. (1986). *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы*. Штиинца.
- Дергачев, В. А. (1999). Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья. К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Юго-Восточной и Восточной Европы. *Stratum plus*, 2, 169–221.
- Дубинец, О. В. (1996). К вопросу о выделении хронологических горизонтов на поселении Ильичевка. В *Северо-Восточное Приазовье в системе Евразийских древностей (энеолит – бронзовый век)*, Материалы международной конференции (Ч. 2, с. 53–59). ДонГУ.
- Иванова, С. В., & Никитин А. Г. (2018). Новое погребение сабаиновской культуры в Одесской области. В *Биоархеологические и этнокультурные исследования в Юго-Восточной Европе*, Материалы международной конференции (с. 36–38). ICBE.
- Иванова, С. В. & Ветчинникова, Н. Є. (1989). Поселення епохи бронзи та заліза в Одеській області. *Археологія*, 2, 56–63.
- Иванова, С. В. & Секерська, О. П. (2003). Багатошарове поселення Грибівка IV в Одеській області. *Записки історичного факультету Одеського національного університету*, 14, 24–39.
- Кривцова-Гракова, О. А. (1955). Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 46, 166.
- Малов, Н. М. (Ред.) (1993). *Памятники срубной культуры. Волго-Уральское междуречье* (Т. 1). Издательство Саратовского университета.
- Отрощенко, В. В. (2001). *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)*. Інститут археології НАН України.
- Отрощенко, В. В., Рассемакин, Ю. Я., & Черних, Л. А. (2008). Доба бронзи на теренах України. В П. П. Толочко (Ред.), *Україна. Хронологія розвитку* (Т.1, с. 219–331). ДНВП "Картографія".
- Погребова, Н. Н. (1960). Пересадовское поселение на Ингуле. *Советская археология*, 4, 76–90.
- Потапов, В. В. (2000). Памятники конца эпохи поздней бронзы на р. Смела. *Донская археология*, 3/4, 62–69.
- Пустынников, С. В. (1993). Поселение эпохи поздней бронзы у с. Федоровка. *Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 1991 г.*, 11, 11–17.
- Ромашко, В. А. (1998). "Чернолесская" столовая посуда культур позднего бронзового века Левобережной Украины. В И. Ф. Ковалева (Ред.), *Проблеми археології Подніпров'я* (с. 79–96). ДГУ.
- Телегин, Д. Я. (1961). Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я (за матеріалами розкопок біля с.Ушкалка). *Археологія*, 12, 3–15.
- Черняков, И. Т. (1985). *Северо-Западное Причерноморье во 2-й половине II тыс. до н. э.* Наукова думка.
- Черняков, И. Т. (2002). К истории развития вооружения II тыс. до н.э. в Юго-Восточной Европе и Средиземноморье. *Карпати в давнину*, 15, 39–60.
- Шаповалов, Т. П. (1976). Поселение срубной культуры Ильичевка на Северском Донце. В Д. Я. Телегин (Ред.), *Энеолит и бронзовый век Украины* (с. 150–172). Наукова думка.

- Шаповалов, Т. П. (1997). К вопросу о проникновении этноса сабатиновской культуры в срубную среду Северского Донца. В *Сабатиновская и срубная культура: проблемы взаимодействия востока и запада в эпоху поздней бронзы*, Материалы I Всесоюзного полевого семинара (с. 33–34). Международный информационный центр.
- Шарафутдинова, И. Н. (1982). *Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы*. Наукова думка.
- Шарафутдинова, И. Н., & Балушкин, А. М. (1997). Поселение Виноградный Сад и проблемы сабатиновской культуры. В *Сабатиновская и срубная культура: проблемы взаимодействия востока и запада в эпоху поздней бронзы*, Материалы I Всесоюзного полевого семинара (с. 35–36). Международный информационный центр.
- Шарафутдинова, Э. С. (1997). О культурно-хронологическом соотношении срубных и сабатиновских древностей. В *Сабатиновская и срубная культура: проблемы взаимодействия востока и запада в эпоху поздней бронзы*, Материалы I Всесоюзного полевого семинара (с. 37–38). Международный информационный центр.
- Швецов, М. Л. (1987). Исследования Зливкинского многослойного памятника. В *Археологические открытия* (с. 433). Наука.
- Geršcovič, J. P. (1999). Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka – Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres. *Archäologie in Eurasien*, 7, 1–124.

References

56

- Berezanskaia, S. S. (1974). *Pustynka – poselenie epokhi bronzy na Dnepre [Pustynka – settlement of the Bronze Age on the Dnieper]*. Naukova dumka [in Russian].
- Berezanskaia, S. S. (1990). *Usovo ozero. Poselenie srubnoi kultury na Severskom Dontce [Lake Usovo. Settlement of Srubnaya culture in the Seversky Donets]*. Naukova dumka [in Russian].
- Berezanskaia, S. S., & Gershkovich Ia. P. (1983). Andronovskie elementy v srubnoi kulture na Ukraine [Andronovskaya elements in Srubna culture in Ukraine]. In *Bronzovyi vek stepnoi polosy Uralo-Irtyshskogo mezhdurechia [Bronze Age of the steppe belt of the Ural-Irtysh interfluve]* (pp. 100–110). Izdatelstvo BashGM [in Russian].
- Berezanskaia, S. S., & Sharafutdinova, I. N. (1985). Sabatinovskaia kultura [Sabatinovskaya culture]. In I. I. Artemenko (Ed.), *Arkheologiiia Ukrainskoi SSR [Archeology of the Ukrainian SSR]* (Vol. 1, pp. 489–499). Naukova dumka [in Russian].
- Cherniakov, I. T. (1985). *Severo-Zapadnoe Prichernomore vo 2–i polovine II tys. do n.e. [North-Western Black Sea Region in the 2-nd half of II-th. BC]*. Naukova dumka [in Russian].
- Cherniakov, I. T. (2002). К истории развития вооружения II тыс. до н.е. в луго-Восточной Европе и Средиземноморье [To the history of the development of armament II ths. BC in Southeast Europe and the Mediterranean]. *Karpaty v davnynu*, 15, 39–60 [in Russian].
- Dergachev, V. A. (1986). *Moldaviia i sosednie territorii v epokhu bronzy [Moldavia and the neighboring territories in the Bronze Age]*. Shtiintca [in Russian].
- Dergachev, V. A. (1999). Osobennosti kulturno-istoricheskogo razvitiia Karpato-Podnestrovia. K probleme vzaimodeistviia drevnikh obshchestv Srednei, lugo-Vostochnoi i Vostochnoi Evropy [Features of the cultural – historical development of the Carpatho-Podnistrovia. On the problem of interaction between ancient societies of Central, South-Eastern and Eastern Europe]. *Stratum plus*, 2, 169–221 [in Russian].

- Dubinetc, O. V. (1996). K voprosu o vydelenii khronologicheskikh gorizontov na poselenii Ilichevka [On the issue of the allocation of chronological horizons in the settlement Ilichevka]. In *Severo-Vostochnoe Priazove v sisteme Evraziiskikh drevnostei (eneolit – bronzovyi vek) [Northeast Azov region in the system of Eurasian antiquities (Eneolithic – Bronze Age)]*, Proceedings of the International Conference (Pt. 2, pp. 53–59). DonGU [in Russian].
- Geršcovič, J. P. (1999). Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka – Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres [Studies on the late Bronze Age Sabatinovka culture on the lower Dnieper and on the west coast of the Azov Sea]. *Archäologie in Eurasien*, 7, 1–124 [in German].
- Gorbov, V. N., Kabanova, E. V., Usachuk, A. N., & Chubatenko, I. A. (1999). Valik na keramike pozdnego bronzovogo veka: poisk naznacheniia [Roller on the late Bronze Age pottery: a search for an appointment]. In G. N. Toshev (Ed.), *Problemy skifo-sarmatskoi arkheologii Severnogo Prichernomoria [Problems of the Scythian-Sarmatians Archeology of the Northern Black Sea Region]* (pp. 71–78). ZGU [in Russian].
- Ivanova, S. V. & Sekerska, O. P. (2003). Bahatosharove poselennia Hrybivka IV v Odeskii oblasti [Multilayer settlement Gribivka IV in the Odessa region]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu*, 14, 24–39 [in Russian].
- Ivanova, S. V. & Vetchynnykova, N. Ye. (1989). Poselennia epokhy bronzy ta zaliza v Odeskoi oblasti [Settlement of the Bronze and Iron Age in the Odessa region]. *Arkheolohiia*, 2, 56–63 [in Ukrainian].
- Ivanova, S. V., & Nikitin A. G. (2018). Nove pogrebenie sabatinovskoi kultury v Odesskoi oblasti [New burial of Sabatinovskaya culture in the Odessa region]. In *Bioarkheologicheskie i etnokulturnye issledovaniia v Iugo-Vostochnoi Evrope [Bioarchaeological and ethnocultural studies in South-Eastern Europe]*, Proceedings of the International Conference (pp. 36–38). ICBE [in Russian].
- Krivtsova-Grakova, O. A. (1955). Stepnoe Povolzhe i Prichernomore v epokhu pozdnei bronzy [The steppe Volga and the Black Sea in the Late Bronze Age]. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 46, 166 [in Russian].
- Malov, N. M. (Ed.) (1993). *Pamiatniki srubnoi kultury. Volgo-Uralskoe mezhdureche [Sites of the Srubnaya Culture of the Volga-Ural inter river]* (Vol. 1). Izdatelstvo Saratovskogo universiteta [in Russian].
- Otroshchenko, V. V. (2001). *Problemy periodyzatsii kultur serednoi ta piznoi bronzy pivdnia Skhidnoi Yevropy (kulturno-stratyhrafichni zistavlennia) [Problems of Periodization of Cultures of Middle and Late Bronze in Southern Eastern Europe (cultural-stratigraphic comparisons)]*. Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine [in Russian].
- Otroshchenko, V. V., Rassamakin, Yu. Ya., & Chernykh, L. A. (2008). Doba bronzy na terenakh Ukrainy [The Bronze Age on the Territory of Ukraine]. In P. P. Tolochko (Ed.), *Ukraina. Khronolohiia rozvytku [Ukraine. Chronology of development]* (Vol. 1, pp. 219–331). DNVF "Kartohrafiia" [in Ukrainian].
- Pogrebova, N. N. (1960). Peresadovskoe poselenie na Ingule [Peresadovsky settlement on Ingul]. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, 76–90 [in Russian].
- Potapov, V. V. (2000). Pamiatniki kontca epokhy pozdnei bronzy na r. Smela [Monuments of the end of the late Bronze Age on the Smela River]. *Donskaia arkheologiia*, 3/4, 62-69 [in Russian].
- Pustynnikov, S. V. (1993). Poselenie epokhy pozdnei bronzy u s. Fedorovka [The settlement of the Late Bronze Age Fedorovka]. *Istoriko-arkheologicheskie issledovaniia v g. Azove i na Nizhnem Donu v 1991 g.*, 11, 11–17 [in Russian].

- Romashko, V. A. (1998). "Chernolesskaia" stolovaia posuda kultur pozdnego bronzovogo veka Levoberezhnoi Ukrainy ["Chernolesskaya" dining utensils of the late Bronze Age cultures of the Left Bank of Ukraine]. In I. F. Kovaleva (Ed.), *Problemy arkheologii Podniprovia* [Problems of archeology of the Dnieper region] (pp. 79–96). DGU [in Russian].
- Shapovalov, T. P. (1976). Poselenie srubnoi kultury Ilichevka na Severskom Dontce [Settlement of the crop culture Ilichevka on the Seversky Donets]. In D. Ya. Telegin (Ed.), *Eneolit i bronzovyi vek Ukrainy* [Eneolith and the Bronze Age of Ukraine] (pp. 150–172). Naukova dumka [in Russian].
- Shapovalov, T. P. (1997). K voprosu o proniknovenii etnosa sabatinovskoi kultury v srubniu sredu Severskogo Dontca [To the question of the penetration of the ethnos of the Sabatinovskaya culture into the log environment of the Seversky Donets]. In *Sabatinovskaia i srubnaia kultura: problemy vzaimodeistviia vostoka i zapada v epokhu pozdnei bronzy* [Sabatinovskaya and Srubnaya culture: problems of interaction between the east and the west in the late Bronze Age], Proceedings of the 1st All-Union field workshop (pp. 33–34). Mezhdunarodnyi informatsionnyi tcentr [in Russian].
- Sharafutdinova, E. S. (1997). O kulturno–khronologicheskom sootnoshenii srubnykh i sabatinovskikh drevnostei [On the cultural – chronological correlation of log and Sabatinovka antiquities]. In *Sabatinovskaia i srubnaia kultura: problemy vzaimodeistviia vostoka i zapada v epokhu pozdnei bronzy* [Sabatinovskaya and Srubnaya culture: problems of interaction between the east and the west in the late Bronze Age], Proceedings of the 1st All-Union field workshop (pp. 37–38). Mezhdunarodnyi informatsionnyi tcentr [in Russian].
- Sharafutdinova, I. N. (1982). *Stepnoe Podneprove v epokhu pozdnei bronzy* [Steppe Dnieper in the Late Bronze Age]. Naukova dumka [in Russian].
- Sharafutdinova, I. N., & Balushkin, A. M. (1997). Poselenie Vinogradnyi Sad i problemy sabatinovskoi kultury [The Vineyard Garden Settlement and the Problems of Sabatinovskaya Culture]. In *Sabatinovskaia i srubnaia kultura: problemy vzaimodeistviia vostoka i zapada v epokhu pozdnei bronzy* [Sabatinovskaya and Srubnaya culture: problems of interaction between the east and the west in the late Bronze Age], Proceedings of the 1st All-Union field workshop (pp. 35–36). Mezhdunarodnyi informatsionnyi tcentr [in Russian].
- Shvetcov, M. L. (1987). Issledovaniia Zlivkinskogo mnogosloinogo pamiatnika [Researches of the Zlivinsky multilayered monument]. In *Arkheologicheskie otkrytiia* [Archaeological discoveries] (pp. 433). Nauka [in Russian].
- Telehin, D. Ya. (1961). Pytannia vidnosnoi khronologii pam'iatok piznoi bronzy Nyzhnoho Podniprovia (za materialamy rozkopok bilia s.Ushkalka) [Questions of the relative chronology of the late Bronze sites of the Lower Dnieper River (based on excavation materials near the village of Ushkalka)]. *Arkheolohiia*, 12, 3–15 [in Ukrainian].
- Vanchugov, V. P. (2000). Problema pogrebalnogo obriada sabatinovskoi kultury Severo-Zapadnogo Prichernomoria [The problem of the burial rite of the Sabatinovka culture of the North-Western Black Sea Region]. In V.N. Stanko (Ed.), *Arkheolohiia ta etnolohiia skhidnoi Yevropy (materialy i doslidzhennia)* [Archeology and Ethnology of Eastern Europe (Materials and Research)] (pp. 41–56). Astroprint [in Russian].
- Vanchugov, V. P. (2013). Sabatinovskaia kultura [Sabatinovskaya culture]. In *Drevnie kultury Severo-Zapadnogo Prichernomoria* [Ancient cultures of the North-Western Black Sea region] (pp. 293–315). SMIL [in Russian].

CONTACTS OF THE NORTH-WEST BLACK SEA COAST POPULATION IN THE LATE BRONZE AGE

Svitlana Ivanova

Doctor of Sciences (History), Leading researcher;

e-mail: svi1956@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3318-8244

Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Odesa, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to consider the possibility of Timber-grave (Zrubna) culture influencing on the western area of Sabatynivka culture on the one hand and the likelihood of connections of the population of the Sabatynivka culture of the Northwest Black Sea in the eastern direction on the other.

The methods of research are comparative historical, chronological method and scientific methods.

The scientific novelty consists in the comparison of archaeological data on the Sabatynivka culture of the region and the results of genetic analysis.

Conclusions. In the late Bronze Age, the steppe part of Right-Bank Ukraine, steppe Crimea, and Pryazovie were inhabited by tribes of Sabatynivka culture. It is dated to the 15th-12th centuries BC. Most researchers associate its origin with Babyne culture. Timber-grave culture in Ukraine was widespread, mainly on the left bank of the Dnieper. In the steppes of the Dnieper region, archaeological material reflected contacts between the Sabatynivka and the Timber-grave cultures. This is not surprising. In this situation, the Dnieper is not only a border between cultures but also their contact zone.

Due to the western influences (cultures of the Lower Danube region), archaeologists include the Sabatynivka culture in the Sabatynivka – Noua – Coslogeni cultural and historical community. But there is reason to suppose that the Black Sea steppe and a small part of the population are penetrating to the west. This is evidenced by the findings of ceramics with features of Timber-grave culture, found on the settlement Grybivka IV of Sabatynivka culture in the Odesa region.

The Late Bronze Age monuments often trace the influence of different cultural traditions. This is reflected, first of all, in the composition of the ceramic complex, the method of making ceramics, its ornamentation. Most of the pottery found in Grybivka IV is traditional for the monuments of the Sabatynivka culture of the Northwest Black Sea. However, the decoration made by the notched stamp resembles the finds well-represented on the Timber-grave culture sites situated between the Volga and Ural rivers. Some ornamental compositions detected on the vessel fragments from the Grybivka IV site are known on the Timber-grave pottery, namely those which are treated as an element of Andronovo culture.

DNA analysis also reflected the evidence of transcultural contacts. The bones from the burial of Sabatynivka culture Sychavka 1/6 were subjected to this analysis. The deceased appeared to be a relative of another sample taken from the burial of Timber-grave culture and living in the Samara region (Russian Federation).

Keywords: Sabatynivka culture; Timber-grave (Zrubna) culture; Late Bronze Age; DNA

КОНТАКТЫ НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В ЭПОХУ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ

Светлана Иванова

*Доктор исторических наук, ведущий научный сотрудник;
e-mail: svi1956@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3318-8244
Институт археологии НАН Украины, Одесса, Украина*

Аннотация

Цель статьи. Рассмотрение вопроса возможности влияния срубной культуры на западный ареал сабатиновской – с одной стороны, и вероятность связей населения сабатиновской культуры Северо-Западного Причерноморья в восточном направлении – с другой.

Методы исследования: сравнительно-исторический метод, хронологический метод и методы естественных наук.

Научная новизна заключается в сопоставлении археологических данных для сабатиновской культуры региона с результатами генетического исследования.

Выводы. В позднем бронзовом веке степная часть Правобережной Украины, степной Крым и Приазовье были заселены племенами сабатиновской культуры. Ее датируют XV–XII вв. до н.э. Большинство исследователей связывают ее происхождение с бабинской культурой. Срубная культура в Украине была распространена, преимущественно, на Левобережье Днепра. В степном Поднепровье в археологическом материале отразились контакты сабатиновской и срубной культур. И это не удивительно – в данной ситуации Поднепровье является не только границей между культурами, но и их контактной зоной.

Благодаря западным влияниям (культур Нижнего Подунавья) археологи включают сабатиновскую культуру в состав культурно-исторической общности Сабатиновка – Ноуа – Кослоджень. Но есть основания предположить проникновение на запад Причерноморской степи и небольшой части срубного населения. Об этом свидетельствуют находки керамики с чертами срубной культуры, найденные на поселении сабатиновской культуры Грибовка IV в Одесской области.

На памятниках позднебронзового века зачастую прослеживается влияние различных культурных традиций. Это отражается в первую очередь на составе керамического комплекса, способах изготовления керамики, ее орнаментации. Основная часть керамики, найденная в Грибовке, является традиционной для памятников сабатиновской культуры Северо-Западного Причерноморья. Но орнамент, нанесенный зубчатым штампом, имеет сходство с находками на срубных поселениях Волго-Уральского междуречья. Некоторые орнаментальные композиции, украшающие посуду с поселения Грибовка IV известны на той категории срубной керамики, которая считается элементом андроновской культуры.

Другим аспектом, который может указывать на связи населения различных культур, является анализ ДНК. Такое исследование было проведено по костям скелета из погребения сабатиновской культуры Сычавка 1/6. Оказалось, что родственник человека, который был похоронен в этом погребении, жил в регионе Самары (Россия) и принадлежал к срубной культуре.

Ключевые слова: сабатиновская культура; срубная культура; поздний бронзовый век; ДНК

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.